

ENYEDI PÁL
ÉNEKE AZ ERDÉLYI VESZEDELMEKRŐL

Első romlása Erdélynek.

1599.

Mihály vajda Erdélyre jöve; Barczaságban nagy pusztítást tétete tüzzel, fegyverrel. Cardinal Andrással Szebennél szembe szálla. Mikor ütközetre készülének, az Cardinál aranyos zászlójának gombja magától eltörék és leesék, melyet gonosz jelnek vélenek. És ez ha így volt, igen infaustum omen volt. Volt ez harcz 28-dik octobris, szent Simon Judás napján. Ez esztendőben jó és bő bor lőtt vala, melylyel aztán az oláhok ellakának. Az egész országot, valahová békérkezete oláh, magyar, kozák, rác, mindeneket feldultak, az embereket fosztották, ölték. Azután az vajda adót rendelete havasalföldi módon: minden óra hat óra forintot, melyet mind olyan inségben is meg kelle adni, ezen kívül élést az sok gaz népnek. Akkor szokták vala mondani, hogy: «nincs olyan vakart tők, az melyről többet nem vakarhatnának mint addig, míg valami épség vagyon benne.» Nulla est tam rasa et glabra cucurbita, de qua plus ramenti deradi nequeat, quamdiu ea integra fuerit. Az vajda a székelyeknek meghagyta volt – tudván azt, hogy az urakban és nemeseben Molduvába futnának – hogy valakit valahol találnak, levágnák. Ez volt az oka az Cardinál halálának is. Ölte meg az Cardinált egy havasban Balázs Mihály, csíki székely, Boldogasszony falvából való – így mondják. Sokan különben hirdetik. Egyszer az vajda egy pálczát faragcsált volt multságában, és az késsel mind lehántotta volt héjját, s mond: ha élek, így hagyom Erdélyt. Sokszor volt Mihály vajdának e szándéka, hogy teljességgel el kigyomlálja a nemességet és az urakat Erdélyből, csak oláhot és rácot hagyna itt. A legelső gyűlésben is volt ez szándéka, mikor az harcz után Fejérvárra gyűlést tétetett volt. Ez levágtatás felölli való tanácsot Naprágy Demeter és amaz bolgár püspök forralták volt az vajdával. Ezt megértvén Malaspina

Episcopus, ő verte volt az vajdát le rolla és abban mult akkor. Annak utánna, aratás felé mikor volna, ismét szándékát az vajda elé vötte: Segesváratt Szemere Mihályt és Kornis Farkast levágotá, Székely Móses kifuta az országból, vélla a sógora Kornis Mihály, Petki János és többek sokan.

1600.

Ezután Sebesbe – Fejérvárhoz közel – hirdete gyűlést, hogy ott teljességgel véghez vigye dolgát: a kik betegek volnának is, azok is szekeren oda hozatnák magokat; a szolgálta pedig lenne Tordánál vagy másutt táborban. Ilyetén praetextussa volt: hogy az nemességben némelyet Havasalföldébe, némelyet Molduvába kellene küldeni, némelyeket itt Erdélyben hagyni; mert ő teljességgel Tergovistyára, maga szállására akarna indulni. De ezt a magyarok eszekbe vévén, hogy bőrökben jár ez az vajda gyűlése, Tordához gyűlének ilyen okkal: hogy jobb volna az vajda népének, ha külön táborban lennének az oláhoktól és rácztól az magyarok, sat. A ki rókát akar fogni, okkal hordozza a horgot utánna; mert ha eszébe veheti, üresen megyen haza. Hoc modo non defuit ungaris suos Annibal et suos Mihály vajda.

Így az nemesség és urak Tordához gyűlének, Csáki Istvánt előttek valónak választják. Ez mindent hivutt vala hadába. A vajda pártjáról az bestiák, kiknek nagyobb része magyar vala, háromszáza egyszersmind Csákihoz álla; az nemesség is menten-ment oda; paraszthead négyezere volt; Besztercze tartományából hétszáz puskás jöve – ezekkel sok szekér és eleség, kiket az vajda számára gyűjtötenek volt; kapu-szám szerént lovagok voltak, kiket vajda számára hozattak volt. Ezek is Csákihoz állottak. Azon kívül ezer ötszáz hajdu volt. Mindenfelé Csáki utakat állott. Minden kémjeit az vajdának elfogták, öltön-ölték – semmi bizonyost az vajda nem érthetett tordai táborban valók felöll.

Az vajda is Sebeshez gyűjté minden táborát: oláhnak, rácznak és székelységnek sokaságát. Marosszéknek az gyalogja vajda mellé méne, az lovagja Csáki mellé, Aranyosszék is Csáki mellé álla, kik tizenhárom százan voltak. Volt Mihály vajda, mikor Erdélyre jött, tizenhat ezer lovaggal és tizennégy ezer gyaloggal; azon kívül a székelységgel. Ez mind azután nem kevesedett, hanem szaporodott; mert azután sok oláh, szász és rácz gyűlt hozzá. Nem régen ezelőtt számtalan ráczság az Alföldről, török

birtokából jött vala bé Erdélybe, kiknek az vajda lakhelyet itt adott vala, más részét Havasalba rendelte vala. Ezek is mind az vajdával voltak – feleségeiket, gyermekeiket, marháikat, Fejérváron kívül az Maros kerületében, Drombár mellé szállították vala; de azután, hogy megverek az vajdát, kitódulának onnan nagy sirással, rivással, és nagy része Erdélyben vesze.

Az vajda az fiát is, Petráskot Havasalföldéből kihívá; ez is tíz ezerrel indula ki onnét. Bába Noák volt hadnagya. Ezen kívül a német is segítségül küldé Básta Györgyöt egynéhány száz fegyveressel – magyar fizetett néppel. Nagy rettegés mindenütt, mi vége lészen ez hadnak. Az magyar had, számra: tizenkét ezer; az vajda népében tizennyolcz ezer puskás, azon kívül lovas, közel 8 ezer kézíves kozákok, taraczk vagy on harminczkettőnél több; a magyarokkal kevés taraczk, de azzal keveset gondoltak. Miriszlóhoz mentenek. Onnét mikor ki nem vehetnék az vajdát – erős tábora lévén – visszafordulnak Básta tanácsából. Kicsalák az vajdát. Visszafordula az magyar az sok taraczk – puska lövésre. De kevés kárt tón az vajda lövéssel. Egy fő embernek, Bessenyei Istvánnak az fejét találák taraczkkal, meghala – azután Enyeden temették el. Megveretek az vajda. De szent Mihály havának tizennyolczadik napján, hétfőn délben, azután halomba hányák a testeket; enyedi ember vette rovásba: kilenczezer fekszik az öregebbik halomban, a kissebbikben kétezer, kiket közel az tájan özveghordhattanak.

Elfuta az vajda, ére Barczaföldére; ott újonnan népe megsokasodik; tizennyolcz ezernyi volt – a fia is ott juta melléje.

Básta is oda érkezék és az magyarok is táborral. Vajda izen Bástának: ő is császár híve volt volna, miért támadott volna ellene? S sok beszéd után megalkuvának, hogy maradjon Havasalföldében, Erdélytől mindenképpen el légyen. Így ha a császár híve lészen, segítséggel lésznek Havasalföldében néki az lengyel ellen, kit immár várnak vala, hogy az vajdára jó Havasalföldére.

Az vajda méne ki a Bodza útján, ott Havasalföldében a Cancellarius az lengyel király parancsolatjából ismét megveré. Volt a Cancellariusnak húszezer embere. Átalszalada Erdélyen, méne az német császárhoz. Ezután az erdélyi urak Léczfalván gyűlést tőnek; végezének, hogy császárhoz küldjenek és megköszönjék az segítséget; hogy a miriszlói harc helyén egy kápolnát építsenek örök emlékezetre – az nap magyaroknak innepek légyen, mely nap az győzelem volt; mikor ott valaki elmenne, az Istennek nagy hálát adna ez nagy jótéteményéről;

végezék, hogy fejedelmet hoznának Báthori Sigmondot, az ebhendit; meg is alkuvának, hogy béhozzák, de úgy, hogy híve legyen az német császárnak. Több sok egyéb szép törvényeket is rendelének. Onnat az ország eloszla; azután csak hamar Kolosvárra gyűlének ismét. Básta is oda mene.

1601.

– Esztendőnek elein küldének Sigmondért Molduvába, hogy béhoznák ebhendit. Ezt Básta nem javallá, és ellene kezde tusakodni; de annyi ereje nem vala, és hogy ellene állhatna. Mert a segítséget mellőle kibocsátotta vala. Azért el kelle szenvedni Sigmond választását és érte küldését. Ez időben Bába Noákot és egy rácz papot megsütének Kolosvárt ez okért: hogy Tömösvárra akartak szökni és törökké lenni. Az levelet megtalálták a papnál. Négy század magával indult volt Bába Noák, hogy Tömösvárba menjen. Iszonyu lator ember volt Bába.

Azért Kolosvárt így végezék: hogy ne lennének német birtokában, hanem törökhöz álljanak. Itt meghasonlának az urak, megfogák Kornis Gáspárt, (Notandum: ezen gyűlés alatt Báthori Sigmond Molduva határában volt: várta, leste a választást; úgy hirdette, hogy kilencz ezer néppel volna, mikor csak kilenced magával sem volt.) Sennyei Pongráczot, Géczy Pétert és Huszár Pétert ez okáért: hogy Kornis és Sennyei egyetértettek volna Mihály vajdával mikor az országra jött; más az: hogy nem javallottak ez négyen Báthori Sigmond béhozását. Mely dolgon Básta felette megboszoszankodék – búsult. Bástának nagy uraságot igirének; de Básta minden ígéreteket repudiálá. Ugyan ezenközben Básta kimene Erdélyből. Szamos-Újvárbán – ki még a császár hűségében vala – szállitá belé kapitányúl Ribis Sigfridust; mert a vajda megvevése után mindjárt, az oláh kapitány kiszökött volt belőle, és Ribist vetette volt Básta belé.

Mikor Sigmondot béhozták volna Erdélybe, és Kolosvár nagy hadat gyűjtene Básta ellen – kit immár Magyarországon értenek vala, hogy Mihály vajdával gyülekezik – Ribis Szamos-Újvárat megadá, Sigmond pedig néki adá Maros-Újvárat. Azután Sigmond a csíkiakra küldé Székely Mósest, hogy őket az Cardinal haláláért megbüntesse: dúlatá, öleté Székely őket. Ez Móses szentelt vitéz volt, kit István király Lengyelországban szentelt volt fel. Sigmond gyűlést hirdete Kolosvárra, pünköst másod napjára, melyben az Básta ellen

való had felöll végzének. Nagy népet készítte Sigmond. Az oláh molduvai vajda adott három ezer kurtánt; az alföldről is jövének sok rácok, kik fél kedvel voltak a magyarral való verekedéshez az miriszlói harcz miá; török vezér bassa is két száz tatárt küldé – annak felette botot, szablyát. Nagy hada volt Sigmondnak. Ez haddal kiméne Erdélyből Zilahon által az Érmelyékre. Ismét meggondolván magát, viszszaszálla Goroszlóhoz. Bástával volt nyolcz ezer fegyveres és két ezer kopjás magyar; Mihály vajda a Duna melléki eb hajdukkal – ezer három százzal, és két ezer kozákkal.

Goroszlónál megvívának; a németek vették el ágyuit Sigmondnak. Azután a Mihály vajda népe a meghajlott népet kezdette üzni, vágni. Sigmond Molduvába futa; onnat csak hamar vissza Brassóba. Csáki István marada Molduvában. Irton-ír onnét a török császárnak, hogy küldjön segítséget, sat. Mihály vajdát pedig megöleté Básta Tordánál; rendelete helyébe egy fő latrot, Sennyei Miklóst. Ez hajduság emészté meg Erdélyt. Akkor az mezőn kalongya vala – mind oda leve, és iszonyu sok pusztittást tevének: valamit földben, földkívül találtak, az mind oda volt; várakban, kastélyokban, hitre békéredzettek, vagy egyébképpen hamis hírekkel megcsaltanak valakit – kegyetlen módon cselekedtenek vélek. Sokan hegyekben, havasokban rejtöztenek, futottanak, búttanak – onnat is kivadászták őket. A Básta és hajdu tábora, Kenyérmezejére futa; onnat valami kevés török hátra rezzenté. Innét Básta szálla Szeben alá, onnét indula Fogaras felé; de az Olton nem meheti által – nagy sár, vizes út lévén mindenütt.

Ezenközben Báthori Sigmond török segítséggel készültönkészül. Az török híre Bástat megijeszté, tére Nyárádtőre, ott hevere sok ideig. Horváth Ábrahámot küldé Déva felé, hogy a török felöli bizonyos hírt hozzon. De hát Borbély György – ki Déván volt – Bektess bassával így végzett, hogy feljöjjön az Maros mellett. Feljövén, Ábrahámot elfogták és Nándor-Fejérvár felé vitték – azt mondják. Ez dolgot Básta megértvén, Medgyes felé ereszté táborát; Déésre szállá, ott bésánczolá magát.

Ezenközben Báthori, az ebhendi, feljebb jövén az török haddal, szálla Fejérvárra, s ott hevére sok ideig, nem mene Bástára. Mert immár negyedszer árulja vala Erdélyt az németnek. Egy olasz papot – Antonius Marietus jesuitát – küldé az némethez titkon, hogy Erdélyt néki kezébe adja; de hogy semmit ne láttassék cselekedni, elébb szálla Maros-Újvárhoz,

a székelységet mellé vévén. Ott is sokat múlata, csak hogy az időt vontassa. Azután Kolosvárra igen későn megszálla, de csak szinnel; mert nem akarta megvenni, hanem hogy a töröknek adjon valami hitelt. A török Fejérvárnál minden mezei jókat, szőlőt, sat. elpusztittata.

Ezenközben írton-ír Csáki István Molduvából Sigmondnak, hogy légyen hív az törökhöz, mert ő fejét kötötte ahoz, hogy Sigmond hív teljességgel az törökhöz. Azzal az török segítséggel ellenségét megverheti; ha az nem elég, többet is ad. Mikor Maros-Újvárnál volna Sigmond, azonközben Csáki is elérkezék sok tatárral, törökkel. Ez tájban gyülekeztenek nyolcz százan parasztok hajdu-módon, Gyalu tartományába – Gyereőfy János volt hadnagyok. De az Básta hajdui és boloni Kolosvár felé útba lévén, reájok találván, levágták őket. Kolosvárt Olaj béget ellőtték. Itt hát valami törökök ugymint három ezeren mentenek sákmányra – azokat is a hajduk igen megverték. A török ezen igen felzendült; és mintha mind hátokon volnának, Kolosvár aloll elindulának, a hostátot felgyújták és elmenének. Így beszéli Enyedi Pál az ő énekében. De nem igaz. Mert sákmányra három ezer török egyszersmind nem szokott kimenni; és ha kimentenek volna is, azt nem értettük, hogy az hajdu a törököt megverte volna – semmi afféle nem volt. Hanem Sigmond ebhendí, mikor látta volna, hogy a télnek hidegsége miá a törököket immár elbocsáthatja, visszatért Fejérvár felé; mert Bástával minden dolgot jól értett – járton-járt egymáshoz Kolosvár aloll követek. Rettenetes hideg ez időben vala.

Sigmond elszakadván Kolosvár aloll, Dévára ment; ott sokáig múlata. Januariusban anno 1602-ben Brassóba méne telelni. Básta az idő alatt hajduit mindenfelé kibocsáttá. Pecz Jánost Gyalu alá küldé, mert Sigmond hűségében vala. Vala benne egy Szilvási János pap, kit Náprágy Demeter püspök hagyott benne tisztartóul. Löteté Pecz, Gyalut sok ideig. Mikor pedig lövének ötvenhated úttal, megadák az várat hűtre – de ebhűtre; mert a bolonok és hajduk mindent fel-dúlának, fosztanak, le is vagdalának az szolgáló rendben. Gyalu tartományát rendelé Básta telelni az hajdu és rácz hadnak. Besztercze vidékén lön ő magának maradása, az német és balom hadát melléje vévén. Besztercze Báthori Sigmond hűségére hajlott vala. Vitéz Miklóst adta vala Sigmond oda kapitányul három száz magyarral. Két hétig lötette Básta. Először a valamok ostromlák, meg nem veheték. Azután az

magyar haddal akarta ostromolni. De azonközben Báthori ebhendi és Csáki István tanácsot tartván, Brassóból megírák, hogy adnák meg az várost. Megadá Vitéz Miklós és Nagy Albert. De nem állanak az hitnek az németek; mert az kimenő vitézetet ölék, foszták, Vitéz Miklóst megölék sat. Föld népe szorult erdőkebelbe, havasokba, hegyekbe – rettenetes nagy hidegségben. Nem találának magoknak rejteket; erdőben is felkeresek őket, nagy kegyetlenséget rajtok tesznek, sokakat tűzzel égettetnek meg, sokaknak fejét megtekerik, hogy a szemek a fejekből kiomlott – kikben azután sokat láttunk hogy koldultanak, kik azelőtt marhás emberek voltak és jól bírták magokat; sokakat tüzes vassal égettenek, parázsával, tüzes hamuval hatokat, hasakat égették, szíjjat metszetenek játékból soknak az hátokból – azt ők nevezték szártekerő szíjnak; sokat hajoknál fogva felakasztottak, szalma-tüzet raktanak reájok – ezt ők nevelték, kaczagták. Mint éltenek az aszszonyember-rendel, nem mondom meg, mert én magam nagy gyalázatnak tartom. – – – – – A ki ezeket látta szemeivel, jámbor igaz fő ember, attól értettem, hallottam. Kegyelmezz meg Úr Isten! ne büntess meg egész nemzetül bennünket érette, mint Béniamin nemzetét eltörléd e világból ennél kisebb paráznságért sat. – – – – Ez Básta hadában való magyarok mind olyanok voltak: az aszszonyembereknek csecsiket meghasították, kezeiket belé vonták, úgy a szegre felfüggesztették, gyermekeket, fiokat előttök megégették.... Monorán volt ez dolog. Az utcán nagy tüzet csináltak, a megfogott szegény népet: magyart, szász, férfiat, aszszonyembert a tűzre hajtották egyfelől, másfelől visszaverték reá, és így tűzzel emésztették meg őket. Ezt nem magunktól gondoltuk, hanem szemlátásból bizonyosan, sok emberektől értettük.

Gyalu felől történék Mákó faluban. Két gyermeknek az apját megölték az eb hajduk. Az két gyermek futott valami rejték helyre, onnat nem mertenek kijőni, míg az hajdukat érzették; hanem ezenközben a kisebbik éhséggel megholt, az nagyobbik azt megette éppen. Ezt nem hihetni, s talán ugyan hihetlen is lenne, ha bizonynal nem beszélének.

Nem tudom minden kegyetlenségeiket mind rendről rendre előszámolni. De ha tudnám is, nem lehetne; mert idő, sok munka, sok pappiros, sok hitel kellene hozzá. Azt tudom, hogy mind elfogyaták őket az eb hajduk. E romlást szenvedek ez helyek: Kolosvár, Déés tartomány vidéki, Gyalu, Bánffi Hunyad, Kalotabeliek, Görgény, Besztercze vidéke, és nagy sok többen;

de főképpen Torda, az hol három száz és harmincz öt polgár városbeli férfiat vágának le, melyről másutt bőven írtam sat. és Ida, Besztercze vidékében, a hol csak egy udvaron két száz paraszt ember és nemes ember testénél több volt, kit az hajduság levágott, semmi okot hozzájok nem mondhatván, mikor Básta hívségében voltak, mint szintén az tordaiak is sat.

Ez dolog lőn pedig az frigy alatt, míg Báthori Sigmond Bástával tractált az békesség felől, mikor utolszor Sigmond az németnek utálatos árulással elárulta Erdélyt. Így végzének egymás között Básta és Sigmond: hogy Básta vigye ki hadát Erdélyből szent György napja előtt. Básta kivivé az német hadat, de az hajdukkal nem bírhatta, nem is viheté ki; hanem Sigmondnak szabadságot ada, hogy vinné ki őket, az frigy helyen maradván. Így mikor az hajduk itt benn lézengenének, Csáki István reá gyűjté hadát és Egerbegynél megveré őket. Ez vala 1602-ben. Így az hajduk kitakarodának Szilágyba tavaszkor. És így marada Erdély valami kicsiny, de nem állandó békességben.

Ez időközben Ráduly vajdát – kit Básta adott vala oda – kiverék Havasalföldéből; tartta székelysége Brassó felőli, onnét kimene Szilágyba Görgény tartományon által. Kimenvén Ráduly, kéré Bástát, hogy lenne segítséggel és vinné bé Havasalföldébe; mert a császár hívsége miá szenvedt volna sat. Básta monda, hogy gondja lenne reá. Ezenközben az hajduságnak eleibe adá, hogy ő tölle hallgatnának, és mikor ideje lenne, bévinnék Havasalföldébe.

Már az idő szépen kinyílt vala, és az frigynek napja, szent György napja, elközelgetett; mely napon Sigmond Bástával végzett vala, hogy míg a német császárnál tractálna Sigmond a békesség felől, lennének addig csendességben. Jöve Sigmond Fejérvárra és hívatá Csáki Istvánt, ki minden hadának generalissá vala; megjelenté neki titkát, hogy ő az némethez állana és az országot az németnek adná. Csáki ellene tusakodék, és semmiképpen reá nem hajlék; mene Fogaras várába – kit az előtt az ország néki adott vala – ott sok ideig lőn, hogy ő tudó ne lenne az Sigmond dolgában; mert ő hitét, fejét kötötte volt az töröknek, hogy hív leszen az ország neki. Sigmond újra eltökéllé magában, hogy ő az török barátságát megvetné, mert csalárd, pusztító volna, és országát is félténé tölle.

Ez időközben – mikor így visszálkognának az urak – jöve sok hajdu bé az frigy alatt, Toroczóra úte, Sigmond pedig Fejérvárról Dévára futa; küldé mindazáltal az hajduk eleibe

Lugosi Ferenczet és Szelestyei Jánost két száz hajduval, kiket Csáki gyűjtött vala és Móses, és Segesvárnál telettenek vala – azokat küldé a magyarországi hajdukra, kiknek előttök Horváth Ábrahám vala, Dugosi János, Adorján Pál és több egy-néhány lator, ily szándékkal: hogy ők Toroczko felől Fejérvármegyére üssenek. Voltanak ezek három ezeren. Lugosi Ferencz kétszázad magával ottan igen sokat lesózának a magyarországi ebekben, hóhérokban.

Ezenközben Sigmond sollicitálja Bástát hogy jöjjön bé, de csak kevesed magával – az hajduságot had ja el – mert ő az országot készen kezébe adná. Bástá szálla Kolozsvárra, némettel bolommal; az hajduságot Körösbánya felöll hagyá hogy béjőnének. Sigmond sollicitálja Csáki Istvánt, hogy menne Bástához, végezne minden ő dolga felöll, s mind az ország dolgáról. Látá Csáki, hogy nem lehet egyéb benne: Kolosvárra mene Bástához, és így német hűségére állott; Bástá elébe jöve Dévából, és Fejérvárnál megveré Mósest és az hajduságot – iszonyu pusztittással, ölással, felmene az Maros mellett és Bástához adá magát, és Sigmond is Bástához jöve Dévából, és az német királyhoz kivivé az ördög ez árulót.

Az hajduságnak előttök Ráduly vajda vala, voltak mintegy tizenkét ezeren; jövének bé Erdélybe, kikelének Dévánál, és az Maroson általkelének Fejérvárnál: nagy iszonyu pusztittás, veszedelem lévén miattök Papmezónél, Abrudbányán, Körösbányán, Belényesben – valahol eljöttek, csak az földet hagyták; a parasztság ha az hegyekre nem szaladhattott, mind levágták. Ezeket Bástá küldé Rádulyal Havasalföldébe, hogy Rádulyt bévinnék az országba. Bástá Szebenhez szálla és Sigmond is velle, és azután némethez felmene. Mene Bástá népével őszszel Szakmárra; ott lön sok ideig, várván, mint lészen az havasali dolog. Azután telelni mene Fejérvárra szent Miklós nap tájban. Ez időben iszonyu éhség vala Erdélyben, és mind napról napra növekedik vala.